Вас. Стефаник

Земля

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

З Е М Л Я

НАРИСИ Й ОПОВІДАННЯ

З ПЕРЕДМОВОЮ Д. ЛУКІЯНОВИЧА.

ЛЬВІВ
Заходом і накладом Видавн. Кооп. „Громада"
1926.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

ЗМІСТ.

	стор.
Вона — Земля	1
Марія	9
Діточа пригода	25
Пістунка	31
Сини	35
Воєнні шкоди	45
Morituri	53
Дід Гриць	61

Коли У.Р.П. оповістила українським селам народини нових ідей, показувала їм нові світи і тяжкий, але простий шлях на верхи, заквітчані правдою — тоді молодий Стефаник перебіг усі покутські села, своїм сільським братам стелив під ноги цвіт своїх крилатих слів, свою любов і свої надії; закликав їх туди, де жевріло.

Бо бачив він у селах ті малі діти, що мерзнуть у соломяних будках, як батьки їх обирають панську кукурудзу; і сі, що ростуть у яслах, під столом, або під лавою; і сі, що бігають коло худоби, ноги — одна рана, роса їсть, стерня коле, а воно скаче тай плаче. І сю жінку, що, йдучи на роботу, бере на плечі колиску з хорою дитиною і свічку в пазуху, аби воно без світла не вмерло.

Ніжне Стефаникове серце кервавилось, у його артистичній памяти болючими слідами вгризалися жахливі події, голосні та тихі скарги, але в його грудях шуміло й море селянської політичної свідомости, а в його уяві, в його душі щораз виразніше виринали в тіло з кровю й костями вбрані привиди кривд, смутку, болів і надій братів його на селах, бо в душі його вже прозябала поетична творчість, бентежила його єство до глибини, лебединим крилом обіймала, промінями звізд гладила, та бурею скигліла.

Тоді треба було йти в далекий світ, покинувши синє море, чорні скиби і білий плуг.

Стефаник узяв на дорогу з собою краски розіпнятої на Карпатах веселки, мягкий смуток маминої пісні і мельодію підгірських борів та шуму синього Прута. В свою вразливу, чутливу душу згорнув високу поезію Покуття й поїхав у Краків, старе історичне місто, що виховало стільки мистців слова,

краски й пісні; де свої родимі цінности перетоплювали, перековували й поглибляли такі славні наші артисти-малярі, як Труш, Новаківський, Жук, Северин, Борачок, Бойчук, аби з новими засобами вернутися на Україну й списувати її божественну красу.

Завітав Стефаник між молоду громаду людей із високими артистичними замислами, великим талантом і хистом саме тоді, як „Млода Польска" під впливом неоромантизму, символістів, імпресіоністів виявляла найбільше життя й сили. І товаришував він із Трушом, Лепким, Виспянським, Пшибишевським, Орканом, Ридльом; а були се малярі й поети, які з захватом шукали нових доріг для своєї творчости й одні близько, другі ще близче підійшли до неї.

Шукав її й Стефаник. У споминах, у книжках і розмовах, у розспіваній душі своїй.

Та бачивже він і сі тернисті шляхи, якими дорогі, нещасні земляки його з усіх українських сіл збігалися до Кракова. Одні мали йти в столицю над Дунай — шукати правди. Другі, мов птахи без гнізд, мали летіти за море — шукати нової батьківщини.

Стефаник побіг очима своєї поетичної уяви одною, побіг другою стежкою, а тоді відшукав, вибрав, витоптав і вимостив собі свою власну дорогу тай пішов нею.

Він третій [1]) збірці своїх перлин дав символічну назву Дорога.

На сій дорозі, що просто з його серця веде під самі звізди, дрімають пропасти, пнуться височенні скали; филюють лани, шумлять гаї, а над усе пишаються чудові квіти. І поміж сі квітки ходить Стефаник, а ніколи не зірве до своїх китиць небарвистої квіточки, не скаже зайвого слова: завсігди він знає, коли припинити свою бесіду, щоб не про-

---

[1]) Синя книжечка, вид. Стеф. См.-Стоцького, Чернівці 1899; Камінний хрест, Золочів 1900; Дорога, У. Видавн. Спілка, 1901.

гнати метеликів із квіток, аби не сполошити мрій у читача.

Стефаник виявився великим жрецем краси, бо находить чудові символи та ще кращі образи, в які вбирає свою мисль, свої глибокі, щирі почування і заклинає хибкі, чарівні, сумні й болючі настрої — а він скарб душі, богатство краси находить і там, куди всі ходимо, та нічого не добачуємо.

Стефаник виявився великим чародієм, бо він так мистецьки малює картину, що завсігди добере живої краски, все поставить на своє місце, у відміреній перспективі: його картина чарує фарбами, світлом, тінями; мова голубить музикою; рисунок пластикою.

Таку силу має його слово.

Новій збірці своїх чудових малюнків, своїх прекрасних новель він дав горду назву „Моє слово".

І станув тоді мов стомилева верства на весь ріст перед українською громадою, такий високий та дужий, такий новий і свіжий, що його видно було аж поза українськими межами, що навіть чужинці завертали його пісні до себе.

*

Стефаник — призваний і вибраний: малим іще поцілувала його Муза й терпеливо ждала на його пісню, аж перед його двором упаде ясная зоря. І зоря впала і він позбирав її, вона розсвітила й скрасила його робітню.

Сей дивний гість приніс йому щастя відшукати себе всеціло: Стефаник найшов свою ділянку і середовище, вибрав пригожу для себе форму, підібрав засіб художніх способів, аби виповісти всі тремтіння душі, всі привиди уяви, всю глибінь чуття, збудувати свій храм: Життя і Мистецтво. На вікнах і дверях його терему розіпняті занавіси, аби не впускали мірноти, бо там артист одні слова гострить на кремені своєї душі, другі ломить на ясні, соняшні промінчики і все життя живою красою різьбить свій

камінь, аби покласти його як мертву красу на своїй могилі, де вишня в його головах возьме всі його болі на свій цвіт.

І виходили з робітні кольоритні картини, вимовні різьби, взористі рисунки, мельодійна пісня, а все совершенне. Артист не розвивався, не здіймався, не мужнів на очах профанів; не блудив і не шукав; болів народження його творів ніхто не чув і не бачив: вони вихилялися, як розцвила рожечка, збуджена весняним ранком — Стефаник зайснів блеском і вчарував.

— — — — — — — — — — — — — —

Усю його творчість знаменує незвичайна простота і се перший рис на його різбленому камені. Але до неї дійшов він дуже складними дорогами. З природи він лірик і тому вибрав для своїх оповідань форму споминів переказану нашою літературною традицією (Марко Вовчок, Осип Федькович), але впровадив до неї драматичний елемент: повні сценічних рухів монольоґи і діяльоґи, а то й режісерські ремарки (З міста йдучи; Кленові листки). Чисто епічному родові творчости: новелі, стисненій до обєму нарисів, лірик одбирає не лише розвій та филювання акції, але й фабулу; він її тільки легко зазначує в діяльоґах, чи в монольоґах. Бо слід фабули, часто лиш одинока подія, дають йому притоку до виливу почувань, до малювання настроїв, аби збагнути психічні нетрі. Бо се і есть його артистична інтенція, а не реєстрування зовнішних подій. І в сьому то виявляється найбільш характеристична прикмета Стефаникової композиції, що він фабулу, зведену дорогою синтези до одинокого моменту, використовує для самих психольоґічних студій і трактує її по малярськи; се друга риса на різьбленому камен Стефаника.

Стефаник має одного бога в двох особах: правду й красу; для першої держить лінію натуралізму, для другої виробив досконалу техніку, силу імпресії, еко-

номію слова, ритм і милозвучність фрази; а се третя риса на різьбленому камені. Тай тому то тенденція — і то шляхотна — так природно пливе з Стефаникових творів, як запах рожі з її пишних платків корони; длятого мужик, якого життя Стефаник все і всюди описує — для нього носителем душі, а не етнографічним матеріялом, як для колишніх українофілів, і не соціольоґічним показом, як у суспільників.

Стефаник бачно розглядав своє середовище, аби зворушуватися його терпінням, як тут загреміли гармати й самопали, розблисли пожежі, покотилися буйні голови. І мужик — знаючи, що діє — закопував своїх синів у „цу нашу землю, аби воріг з цего коріня її не виторгав у свій бік". Мужик дізнався, що Україна — се та мяконька земля, яка дав йому отари, та стада, та стоги і повну хату дітей, а кров її пливе у жилах та кипить у серці сьогож українського мужика й інтеліґента. Стефаників мужик із людини робиться ще й патріотом то більше, то менше свідомим; то активним, то пасивним; а разом із сим Стефаникова творчість — sit venia dicto — з інтернаціональної по своїй сути робиться національною.

Він новій збірці своїх творів дав глибоко придуману назву — Земля.

Така новість у творчости Стефаника звязана з еволюцією середовища, з якого авторська спостережливість черпала теми. В самій же робітні творець по давному різьбить свій камінь і ломить слова на соняшні промінчики. Ані краски в блеску воєнних огнів не полиняли (тільки прибуло червоної), ані рисунок при воєнних страхіттях не затерся, а гомінке слово перемінилося в стріли та свист куль: у Синах експресія досягав можливих меж сили. У Кленових листках перечився Іван із невидимим ворогом, а тут Максим стає на прю з Богом, а в рефлєксії ставить свій біль поруч страсти Матери Божої на Оливній горі.[1])

[1]) Нова фаза творчости В. Стефаника: Л.-Н. В 1926, кн. II.

На корону земського творіння: на гарну жінку мило кождіської хвилі дивитися; дорогим жемчугом тим більше любуєшся — чим частіще споглядаєш на нього. І Стефаникові нариси читаєш із насолодою, скільки разів не протягнеться рука по його книжку.

Се прикмета правдивої краси, яка не старіється, не навтямиться, навпаки — притягає...

У Львові, д. 2. лютого 1926.

Денис Лукіянович.

ВОНА — ЗЕМЛЯ

Присвячую памяти мойого батька

То як Семен із заходом сонця вернув до дому, то застав на своїм подвіррі пять кованих возів, набитих всіляким добром, ще й колиска на верху була. Коні коло возів добрі. А на приспі сиділи старі й молоді, самі незнайомі. То Семен, старий і босий, з черевиками через плечі, сказав:

— Славайсу Христу, люде добрі! Відки ви і як вас маю звати?

— Ми буковинські, война вігнала нас із дому; я є Данило, а це коло мене моя жінка Марія, стара вже; а це мої дві невістці з дітьми, та донька, також з дітьми; та хочемо у вас переночувати, як приймете.

— Ночуйте, та будьте гостями. Сяду я коло вас, та побалакаю з вами, а жінка най варит вечерю. Вона в мене друга, молода і година, як схоче.

— А це в мене перша, уже пятьдесять років, як за мною, та тепер здуріла, та поховаю я ёї дес на роздорожу, бо розум свій загубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села, то заніміла. Та сидит оттут німа межи внуками...

— Бадю Даниле, не дивуйте! Вона лишила слова свої на вікнах, та на золотих

образах в свої хаті, то вони як пташечки бютси по порожні хаті, як сироти. Молитви щебечут по вуглах, а баба без них німа буде... А підіт ви до великої хати та перед свєтим Николаєм проведіт єї молитву; може народитси в ні слово.

То оба старі затягнули бабу перед образи й голосно говорили молитву. Та баба мовчала.

— Загубила вона свої слова коло своїх свєтих тай там їх відшукає.

Знов на приспі.

— Не моє діло питати, але чого ви кованими возами та вороними кіньми та з дітьми молодими землю свою покинули?

— Бадю Семене, на вороні коні та на вози ковані я склав свої діти, аби їх на наругу не подати. Як попа з попадею скували та повезли в гори, як професора взєли в ночі, Бог вість куда, а віта повісили серед села і поклали жовніря, аби хто не поховав, то я відрікси землі тай кров свою наклав на ковані вози, аби ніхто єї не споганив. Царь православний, а ми православні, тай зрада. Це раз; а другий раз — Москаль іде і сонце залягає. І Хина і Сибірь та дикий нарід з цілого світа; старих ріжут, молоді жінки ґвалтують та цицки відрубують, а малі діти ведут у колію та розкидают по пустих землях у далекім царстві... Та вікна в селі посліпли, а дзвони заніміли. Кара божа спустиласи на нас за гріхи цілого світа. І від тєжкої руки

Господа милосердного я пробував кров свою, діти мої, забрати в мир хрещений.

— Кличут вечєріти, Даниле, а Бога не гнівіт своїм нерозумним жалем.

* * *

— Їжте та досєгайте ви, птахи, що летите, не знати куди. А ми, Даниле, оба покушіймо цеї гиркої та може старі наші плечі від землі відвернутси в гору.

Вечеря не була нікому мила, лиш оба діди попивали горівку та також страви не брали в рот.

— Ідіт ви, діти, спати зі своїми дітьми, най вам Бог ясні сни намалює, а ми старі ще побудемо.

— Даниле, кобисте не гнівалиси, то яби щос сказав вам.

— Я розум і гнів лишив на своїм подвірю; можете мене і вібити, бо я, видите, старий птах та без гнізда.

— Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби єго голова у старім гнізді застигла, як у яру при чужі дорозі.

— Правда, Семене, правда, за це слово я вам дєкую...

— Та куда ви си вібрали? За панами і за жидами? Цісарь має для них касу утворену, а вам каса заперта. Як увідете у чужий язик, у великі студені мури, то доля розфурєє вас по каміню і лиш снитиси вам буде наша

красна земля, а руки закостенілі будут з непамєти сіяти на сміх панам, що спаціруют, яру пшиницу по каміню. Бог не прийме вас до себе з того каміня, але віде перед свої ворота, як вас убют на ваші земли. Вертайтиси на свою мнєконьку землю, а там буде вас Бог благословити і на шибеници...

— Грішний я, Семенку, грішний перед Богом і перед вами. А то в мене ниви, як вівці добре годовані, чорні та кучерєві. Я зараз завертаю вози до схід сонца, аби Бога не гнівити...

— Наше діло з землею; пустиш єї, то пропадеш, тримаєш єї, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбишси, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітий і внуків, що регочутси, як срібні дзвінки, і червоніют, як калина... Не йди, Даниле, з панаии та з Жидами, не шукай царя, бо тобі царя не треба; все якис прийде до мужика, аби податок брати...

— За ваше слово, Семене, най вам Бог даст усе найліпше; я вертаю до дому, най си діє Божа воля.

Тай баба Марія заговорила:

— Ідім, Даниле, до дому, ідім.

— Ат сука баба, як вішло на єї, то зараз заговорила!

— А тепер пиймо на „будьте здорові“; дай Боже, абим лиху годину перебули, а як

пімремо, аби наші кости зогнивали в наші земли.

І пили оба діди, тай стара баба з ними, та співали. Баба сиділа в середині та кріпко обіймала обох руками та проводила пісні:

Лишень моя мила,
Як голубка сива,
Вона спати не лягає!
Дитину колише,
Дрібне листє пише,
З буйним вітром розмовляє...

Та так вони співали до зорів, а на зорях ковані вози заклекотіли і Данило вертав до дому.

А як сонце сходило, то оба діди прощалися, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіни через межі, далеко по землі.

МАРІЯ

Присвячую памяті Івана Франка

Марія сиділа на призпі й шептала.

— Бодай дівки ніколи на світ не родилиси: як суки валяютси; одні закопані в землю, а другі по шинках з козаками. І нащо воно родитси на світ Божий? І дурне і пусте, ще і з вінком на голові.

Вона саме закопала свої дві донці в потайничок в льоху, як у селі счинили крик, що йдуть вже свіжі козаки.

Чого тоті козаки хочуть, чого шукають? Її стодоли пусті, комора без дверей, порожна, хата — гола, а замки від скринь ржавіють попід ноги. Не хотіла на них у хаті ждати. Облупана, обдерта тота її хата.

Сиділа на призпі і нагадувала все минуле. Сперла голову до стіни, сиве волосся вилискувало до сонця, як чепець із блискучого плуга; чорні очі відсували чоло в гору. Воно морщилося, тікало під залізний чепець від тих великих, нещасних очей, які шукали на дні душі скарбів її цілого життя.

Далеко під горами ревіли гармати, палали села, а чорний дим розтягався змієм по синьому небі і шукав щілин в блакиті, щоби десь там обмитися від крови і спузи.

За її плечима дріжали вікна за кождим гарматним громом. А може там і її сини,

може вже закуталися в білий рантух снігу і кров біжить із них і малює червоні квіти.

Вона їх родила міцних і здорових, як ковбки; чим була грубша, тим більше робила, по кождій дитині була все краща й веселіща; а молока то мала такого, що могла дітей не плекати, а купати. І чоловіка мала дужого й милого, і маєток.

То, як бувало жнуть на ниві цілу ніч, як дзвонять до сну дітям серпами, що позаду них понакривані спали, то чого їй тоді було треба, або чого боялася? Хиба, щоб звізда не впала дітям на голову; але вона була жвава така, що і звізду ймилаби на кінчик серпа.

А як нажали копу, то спочивали. Молодий чоловік цілував її, а вона сміхом зганяла з нічлігу птахи. Аж як їх тіни досягали кінця ниви, а місяць заходив, то лягали коло дітей — а рано сонце будило їх разом з дітьми. Вона їх провадила до кернички і сполікувала росу з голов, а найстарший двигав для батька воду в збанятку. Чоловік лишався в полі, а вона йшла з ними до дому: одно на руках, а двоє коло запаски. І по дорозі гралася ними, як дівка биндами. Любувала й голубила їх. Хибаж часу жалує? Моцна й здорова, все скоро зробить. Діти росли всі, ні одно не слабувало. Пішли до школи. Ходила за ними по всіх містах, носила на плечах колачі й білі сорочки, ноги ніколи не боліли її. А як у Львові заперли їх до арешту за бунт, то

сіла на колію, а та колія так бігла й летіла до синів, мовби там у машині, напереді горіло її серце. Між тими панами-мамами почула себе перший раз у житті рівною зі всіми панами й тішилася, що сини поставили її в однім ряді з ними. А на вакації зїздилися товариші її синів з усіх усюдів, хата начеб ширшала, двором робилася. Співали, розмовляли, читали книжки ласкаві до простого народа, і нарід до них прилип, коло них цвив: збирався їх розумом добувати мужицьке право, що пани з давен-давна закопали в палатах. Ішли лавою з хоругвами над собою, і пани їм проступалися.

А як настала війна, то оба старші зараз зачали збиратися — а й найменьший не хотів лишитися. Лагодила їх цілу ніч у дорогу, затикала кулаками рот, аби їх не побудити. А як начало світати, на зорях, як побачила їх, що сплять супокійно, то й сама заспокоїлася. Сіла біля них у головах, гляділа на них тихенько від зорі до сходу сонця і — в той час посивіла.

Вранці чоловік, як побачив, то сказав:

— Твоя голова їх вівчила, нехайже тепер і сивіє.

Відтак супроводжала їх до міста. Що крок ступила, то все надіялася, що котрийсь зі старших обернеться до неї і скаже:

— Мамо, лишаємо тобі найменшого на поміч і потіху.

Але ні один не повернувся, ні один не сказав того слова. Сиві стерні передавали в її душу свій шепіт, шелестіли до вуха.

— Таж вони зреклися тебе; паничі забули мужичку..

Гірка капелька просякла з її серця і втроїла її відразу.

В місті зійшлося їх сила, паничі і прості хлопці.

Хоругви й прапори шелестіли над ними і гримів спів про Україну.

Попід мури мами держали серця в долонях і дули на них, аби не боліли. Як заходило сонце, то прийшли до неї всі три, прийшли попрощатися.

Відвела їх трохи на бік, від людей.

Виймила з рукава ніж і сказала, найменший, Дмитро най лишиться, а ні, то закопає зараз у себе ніж. Сказала се і сейчас зрозуміла, що перетяла тим ножем світ на двоє: на одній половині лишилася сама, а на другій — сини тікають геть від неї... І впала.

Пробудилася аж, як земля дудніла під довгими рядами, що співали січову пісню.

Дмитро був біля неї.

— Біжім, синку, за ними, абим їх здогонила, най мені дурній мужичці простять. Я не знала добре, я невинна, що моя голова здуріла, як тота Україна забирає мені діти...

Бігла, кричала: Іване, Андрію! Всі бігли за тими довгими, рівними рядами синів, падали на коліна й голосили.

Марія прочуняла з півсну-споминів, заломила руки тай кричала.

— Діти мої, сини мої, де ваші кістки білі? Я піду, позбираю їх і принесу на плечах до дому!

Чула, що лишилася сама на світі, глянула на небо й зрозуміла, що під тою покришкою сидить сама і що ніколи вже не вернуться до неї її сини, бо цілий світ здурів: люде і худоба.

Тікало все, що жило. Ще недавно нікому доріг не ставало. Діти несли ще меньші діти, мами несли за ними добуток, одні одних стручували в провали, ночами ревіли корови, блеяли вівці, коні розбивали людей і самих себе.

За сими здурілими людьми горів світ, немов на те, щоби їм до пекла дорогу показувати. Всі скакали в ріку, що несла на собі багряну луну і подобала на мстивий меч, який простягся здовж землі. Дороги дудніли й скрипіли, їх мова була страшна і той зойк, що родився зі скаженої лютости, як жерло себе залізо і камінь. Здавалося, що земля скаржиться на ті свої рани.

А як стрінулися над рікою, то гармати виважували землю з її предвічної постелі. Хати підлітали вгору, як горючі пивки, люде закопані в землю скамяніли й не могли підвести руки, щоби перехрестити діти, червона ріка, збивала шум з крови і він, як вінок

кружляв коло голов трупів, які тихенько сунули за водою.

По битві копали гроби, витягали мерців з води.

Поле за кілька днів зродило багато, багато хрестів. І поміж ті хрести попровадили салдати її найменшого сина за те, що царя називав катом. Казали, що ведуть його на Сибір. Далекоби йти, кров буде течи з хлопячих ніг, сліди червоні... А й старий повіз офіцирів попри ті хрестики і пропав до сегодня.

— Ой, небожєта, лишилиж ви мене саму стерегти з совами ваших пустих хоромів.

— — — — — — — — — — —

Як у Марії в голові спомини з жалем, з розпукою ткали плахту, щоби закрити перед її очима ту прірву в житті, то в ворота, на подвірря заїхали козаки.

Була люта, що ніколи не дозволяли їй лишитися в спокою, і казала до них голосно:

— А, вже йдете, рабівники!

— Нічого, матусю, рабувати не будемо в вас, хочемо нагрітися в хаті, пустіть. Душа замерзла в тілі.

Відповіла:

— То йдіт, грійтеси в студені хаті.

— А ви?

— А мене можете отут бити нагайками, а на коханку, як видите, я вже стара.

Один із козаків — молоденький ще був — приступив і дуже просив, щоби вона та

увійшла враз з ними в хату; саміж вони не ввійдуть.

— Ми ваші люде — казав — не кацапи ми і не Турки.

— А тому, що ви наші, то рвете тіло нагайками, а другі забирают та вішают людей; мерці гойдаютси лісами, аж дика звірь утікає...

— Молоденький козак так довго та гарно просив, що врешті увійшла з ними в хату.

Станула біля порога, а вони позасідали коло стола.

— Продайте нам що-небудь їсти; голодні ми, матусю.

— Щож вам дам їсти? Там, на полиці є хліб; а грошей ваших мені не треба, бо одні даєте, а другі заходите і назад відбираєте та ще й бєте. Царь ваш такий великий та богатий, та посилає вас без хліба воювати? Станьте на лавку та досягніт з полиці бохоня.

З хлібом стягнув з полиці й образ Шевченка, який був повернений лицем до стіни.

— Хліб бери, а образ віддай мені, то моїх синів. Такі, як ви здоймили його зпід образів, кинули до землі і заставляли мене толочити по нім. Я його сховала в пазуху, а вони кроїли тіло пугами, що й непамятаю, коли пішли з хати.

Вихопила Шевченка з рук, поклала в пазуху.

— Можете мене отут і зарізати, а образа не дам.

Той молоденький козак, що так її гарно просив увійти в хату, приступив до неї, поцілував у руку і сказав.

— Матусенько, яж за свято Шевченка сидів довго в тюрмі. Хибаж ви не дасьте нам образа, щоб ми його привели назад до честі й поставили під образами?

— А хтож ви є? Що за одні? Відкіля приходите? Жидам позволяєте тримати свою віру й письмо, а наше всьо касуєте. Тепер сніг прикрив дорогу, але — колиб не він, то виби виділи, що всіми дорогами, по всему селі розкинені наші книги з читалень. То, що бідний нарід встарав собі на науку для дітей, всьо то пішло під кінцкі копита.

— Дайте, дайте нам образ.

Поволи витягнула й подала йому, бо й сама стала цікава, що вони з ним будуть діяти.

А вони поставили два хліби, один верх другого, сперли коло них малюнок, виймили вишивані та гаптовані хустки, та довкола прикрашували.

— Лиш дивітси, козаки, чи мило то буде цему образови, як ви єго вберете у рабоване, жидівське плаття.

Та тутже, в тій хвилі зірвався один з них, сивий уже, скинув із себе одіж козацьку: був без сорочки.

— Оце вам, матусю, наш рабунок, що всі ми без сорочок ходимо, хоч моглиб багато, багато придбати. А оці хустини, що ми

ними Шевченка вбрали, цеж козацькі китайки, матусю. Наділили нас їми жінки наші, наші мами, сестри наші, щоби було чим голову вкрити в полі, щоби ворон очей не клював.

— Марія глянула на них, непевно підступила й сказала.

— Ви відий тоті, що мої сини вас любили... Українці...

— Ми самі, один одного ріжем.

Підлізла Марія на грядки, виймила зі скрині сорочку і подала роздягненому.

— Вбирай, це з мого сина; Бог знає, чи верне, чи буде її носити.

Несміло взяв козак сорочку і надягнув.

— Не тратьмо часу, козаки, пошануймо Батька, а хліба будемо їсти по дорозі. Виж знаєте, як ще нам далеко їхати — сказав козацький старшина.

Почали співати.

Забреніли вікна, пісня поміж блеск сонця на склі вийшла на двір, побігла в село.

Жінки почули і ставали коло воріт, відтак коло вікон, а врешті несміливо входили до сіней і до хати.

— Маріє, що це в тебе? Пяні, чи загулюють дівки співанками?

— Ні, це инші, другі...

— Які другі?

— Такі другі, що це наші; мовчи та слухай!

Марія отворила широко очі на козаків, подалася вперед, неначеб хотіла підбігти й не пустити їх спів з хати.

Пісня випростовувала її душу.

Показувала десь на небі ціле її життя. Всі зорі, які від дитини бачила; всю росу, яка падала на її голову і всі подуви вітру, які коли небудь гладили її по лиці.

Виймала отся пісня з її душі, як з чорної скрині все чарівне і ясне і розвертала перед нею — і надивитися вона не могла сама на себе в дивнім свитанні.

Десь там на горах сидить орел, пісня розвіває його крила і подув сих крил гоїть її серце, стирає чорну кров з нього.

Чує, як сини держуться маленькими руками за її рукави, як ростуть з кождим звуком. Чує кожде їх слово коли небудь сказане і кожду розмову за Україну. Всі невиразні і таємні назви випрядуються з волосся звізд, і як пребогате намисто, обіймають її шию.

Блискотять ріки по всій нашій землі і падають з громом у море — а нарід зривається на ноги. На переді її сини і вона з ними йде на тую Україну, бо вона, тая Україна, плаче й голосить за своїми дітьми; хоче, щоби були всі вкупі.

Те голосіння вплакується в небо; його покров морщиться і роздирається, а пісня стає у Бога коло порога і заносить скаргу...

Як перестали співати, то Марія стала непорушно, як на образі намальована.

З купи жінок, яких багато зійшлося, одна, вже стара, приступила до стола.

— То ви наші? Богу дякувати, що ви вже раз прийшли — говорила.

— Ой, ніхто, небожєта, нас не любит. Кілько переходило війська — всі нас не любят. А кілько вони напсували народу! Аби де було: чи в місті, чи на дорозі, чи вже в своїм таки селі, все чужі і чужі ми і ніхто нам не дає віри.

— Ій, чогож ви хочете від ннх? Цеж не наше войсько. Вони такі, як у книжках писано здавна, або мальовано на образах, як вони ще наші були. А тепер вони московські. Де вони годні нам помогти? От, так потихоньки, аби ніхто не чув, то забалакают.

— Ти молода, читати вмієш, то знаєш ліпше. Я гадала, що то наші.

— Це навіт не кажіт, бо за це може нам бути велика кара.

Старенька жінка скоро залізла в гурт жінок, що гляділи самою тугою і дихали розпукою.

Зате молода Катерина станула край самого стола.

— Оца Марія, що ми в неї, дивітси, як задеревіла від вашого співу. Вона банує за синами, що два пішли до наших охітників, а найменшого взяли Москалі на Сибірь! Десто він серед таких, як ви, напастував

вашого царя, що дуже мучит наш нарід. А вони лиш хап його — тай пропав. Учені були всі, маєток за ними пішов великий. В селі ні одна мама так не банує за синами.

— Небого, Маріє, небого! — шептали жінки.

— То таки саме перед війною було, як ми сипали могилу отсему Шевченкови, що перед вами на столі. Сипали другі села на памятку — та і ми. Клопіт такий був, бо старі не пускали в день сипати, робота в поли, а ми змовилиси і сипали ночами: одні кіньми, другі тачками, иньші лиш рискалями. Таку могилу висипали, як дзвінниця. І Марія з трома синами помагала.

— Та що з того, що сипали? Лише біди селови наробили. Москалі прийшли та могилу розкидали, роздоптали, гроший шукали, чи чого, тай за ту могилу і мій Михайло пропав.

— А хочби й на віки пропав ваш Михайло, то люди ніколи його не забудут. Не боявси він Москалів, а сказав їм правду.

— Ви — каже — цілу Україну перерили, як свині, та ще й до нас прийшли рити?

— Добре тобі, Катерино, говорити, а він лишив жінку та діти.

— Тай мій мене лишив з дітьми.

— З вас відий котрийс мусит бути письменний. Та напишіт, аби світ знав, як нас Москалі з ярма випрягают. Ми їм ту могилу не зараз забудемо. Як ми її доси-

пали, то світало, роса нас припала і ми посідали довкола, бо ноги боліли. А старший син Маріїн виліз на сам вершечок тай так ладно говорив до нас, що з цеї нашої могили будемо дивитиси на велику могилу на Україні, щоби ми були всі одної мисли. Дивився так дивно, начеб поправді на зорях бачив Україну. Потім ми повставали і співали такі пісні, як і ви тепер.

Тут наблизилася Катерина козакові майже до вуха і шептала:

— Ваші пісні такі самі, як Маріїних синів. Тому не будіт єї, най їй здаєси, що це єї сини співают...

ДІТОЧА ПРИГОДА

— Васильку, бери Настю та веди до вуйка; о туди, стежкою попід ліс, ти знаєш. Але тримай за руку лехко, не сіпай, вона маленька; тай не неси, бо ти ще негоден.

Сіла, дуже боліло, і лягла.

— Ніби я знаю, куда в ночи єї провадити? Ви вмирайте, а ми будемо коло вас, аж рано підемо.

— Видиш, Насте, куля бріньknула тай убила маму, а ти винна; чого ти ревіла, як той жовнір хотів маму обіймити? Це тобі шо вадило? утікалим, а куля свиснула... А тепер вже не будеш мати мами, підеш служити...

— Вже не говорят, вже таки вмерли. Яби тебе міг добре набити тепер, але ти вже сирота. Але що така дівка варта? Як умерла коло нас Іваниха, то єї дівки все голосили: мамко, мамко, де вас шукати, відки вас візирати... А ти не вмієш, а я хлопец і мені не пасує голосити...

— Видиш, як воєко пускає світло з тамтого боку, як воду з сита, бликне тай зараз видит, де жовнір та бахне кулев у него, а він зараз лягає, так як мама. Лягай борзо коло мами, бо зараз кулі будут летіти. А чуй, як бріньkают...

— А диви, як за Нїстром жовніри кулями такими вогневими підкидают, шпуриют, але

високо, високо, а куля горит, горит, а потім гасне. Граютси ними, о, яких богато!...

— Ади гармата, гу, гу, гу, але вона в люди не стрілєє, лиш у церкви, або в хати, або в школу.

— Ти гармати абис на бояласи. Куля в неї така, як я за велика, а колеса як млинські. Але ти нічо не знаєш, ти ще лиш ходити ледви знаєш, то я вмію брикати, як кінь...

— Ховайси за маму, о, знов пускає світло, але біле, біле як рантух, зараз на нас наверне, ади які ми білі, а вже кулі знов свищут. Овва, як мене куля трафит, то я ляжу коло мами тай умру, а ти сама не трафиш до вуйка. Ліпше най тебе куля вбє, бо я трафлю сам і дам знати та вас обоє вуйко поховає.

— Вже плачеш, ніби то від кулі болит? Лиш дзенькне та вівертит діру в грудях, а душа тов дучков утече тай по вас. То не так як дома, що слабуєш, що горівков натирають...

— Їсти хочу, Богу дєкувати! Я шо тобі дам їсти, як нема мами. Най мама дают? Кажи мамі, ану, кажи. А шо, говорят мама? Бери, бери за руку, а рука впаде, а шо, не казав? Дурна дівка, душа з мами пішла, а то вона, душа і говорит і дає хліба і бє...

— Насте, бігме, буду бити, шо я тобі дам їсти? Ти дивиси на войну, яка вона файна, а рано аж підемо до вуйка та будемо їсти борщь... Або чикай, відий мама мают

хліб у пазусі... Цить, є хліб у мами у пазусі, на, їж, це то пажерлива дівка...

— Знов пускає рантух, якийже біленький, як сніг. Йде на нас, о! Насте, а тобі шо? Гого цілий рот кервавий і руки? Куля тебе застрілила? Ой, сарака, Настунька, лягай вже коло мами... шо меш робити...

— Е, то не куля тебе вбила, то хліб замочивси в крови, в мамині пазусі. А то погана дівка, все їст як свиня, о, замазала лице і руки кровю... Як я тебе рано буду провадити в село таку закровавлену? Але чикай, я буду йти попри потік з тобов та обмию тебе в такі студені воді, то меш ревіти несвоїми голосами, а я ще й набю.

— Вже си наїла, то лягай коло мами, а я коло тебе, ти в середині, вовк тебе не з'їст, спи, а я буду ще дивитиси на войну тай грійси коло мене...

— А може куля вже і дєдю убила на войні, а може ще до ранку і мене вбє і Настю тайби не було нікого, нікого...

Заснув. До білого дня біле, світляне покривало дріжало над ними і заєдно тікало за Дністер.

ПІСТУНКА

Сидить мала пістунка Парася й держить у подолку дитину; кругом неї такі самі пістунки і пістуни. Ґрупа виглядає так, якби хто стряс із дерева великих лісниць, які на землі повалялися.

Парася каже, щоби гратися в похорон, і щоби голосити.

— Та чого в похорон? та чого голосити?

— Я вам скажу чого. Я чула, що мої тато в ночі казали, аби ця дитина не находиласи в хаті, бо вона не наша дитина, а гусаря московського, то кажут тато до мами, або ти її вбий, або закопай, а я її не хочу. А мама кажут: А як я закопаю живу дитину? — То ти вперед убий, а потім закопай. — Та тому так досвіта я з цев дитинов чекаю на вас, що ви ще спите, бо тато кричут: забирайси мені з цим байстрюком.

Малий Максим, якого гусарі все дуже інтересували, викинув свою дитину з подолка та почав докладно розглядати гусарську дитину.

Він говорить: Це така дитина, як кожда, а твій тато якийс дурний.

— Але як тато гадає душити цу дитину?

— А то штука таке мале душити? Задушит тай поховают.

— Ото твоя мама буде голосити, ай-ай!

— Голосім, але самі дівчата! Хлопці мовчіт, бо ви не голосите.

Дівчата голосять по звичаю жінок, вигін заливається похоронним співом.

А баба Дмитриха кричить ізза воріт:

— Що ви? подуріли дівки з своїм голосінєм? гріх голосити, як нема вмерлого.

— Бабо, ца гусарева дитина має вмерти, її мают задушити, тому не гріх голосити.

Баба хреститься, діти дальше голосять.

СИНИ

Присвячую мойому другові Левкові Бачинському

Старий Максим волочив яру пшеницю кіньми добрими, молодими. Борони літали по землі, як пера. Максим кинув капелюх на рілю, сорочка розіпнялася і впала аж на плечі. Хмара куряви зпід борін засипала його сивий чупер на голові і на грудях. Він галасував, лютився, а люде з сусідних нив говорили до себе:

— Старий пес, все лютий, але молоді коні ще міцно тримає; богатир, із замолоду добре годований, та втратив обох синів і від тогди все кричит і на поли і в селі.

Максим спер коні.

— Старі кости, як стара верба: на вогонь добрі, а з кіньми бігати ні до чого. Як ноги погинаютси коло коний, а в данци подаютси, то такі ноги, най не кажу, що варт. Лізь, діду, на піч, пора вже прийшла.

То він потряс сивою головою попід чорні, кінські гриви та кричав дальше:

— Та на піч, брьи, я ще годен вілізти, але піч студена, облупана. Образи на стінах почорніли, а світі дивлютси на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле житє обтикала їх бервінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була, аби діти росли. Та хоть їх богато, а всі вони до нічого, світці. Синів нема, стару

запорпав в землю. а ви, боги, мусите вібачити за бервінок — було ліпше дбати... Ану, звіздочолий, поки нам Бог назначив, берімси, брьи, до цеї землі.

І ходили вони з одного кінця ниви на другий, затулені курявою, а борони кусали землю, гаркотіли, роздрапували її, аби зернови вчинити мягке ложе.

— Ти, Босаку, ти не є жаден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгриз, знак на знакови, скусав, а скусав. Не сіпай хоть ти мене, бо так ні житє насіпало, шо ледви на ногах стою. Я тобі досвіта сиплю овес, ще сам нічого не ївши; я тебе вічісую; я тебе старими слозами поливаю, а ти кусаєш. Звіздочолий у мене чоловік: він чорними очима за мнов водит; він мене жьилує; він свойов гривов обтирає дідові сльози; а ти поганий, серца не маєш. Ще недавно ти цілий жмут мойого волося вірвав і пустив під ноги в гній. Так не належит робити, бо хоть ти дуже красний кінь, але за це поганий. Жидам тебе не можу продати, але якби прийшов до мене світий Юрий, то бігме, подарувавбим ті, абис з ним ішов змиї розбивати; робити землю ти не здатний, бо в тобі спокою нема.

То він слинив пальці, вимивав рану на плечах та присипав порохом.

— Гей, коні, ідім, ідім...

А борони притихали, земля подавалася, розсипувалася, Максимові ноги чули під собою мягкість, ту мягкість, яка дуже рідко

гостить у душі мужика; земля дає йому ту мягкість і зате він її так любить. І як він викидав жменею зерно, то приповідав: Колисочку я вам постелив мягеньку, ростіт до неба.

Максим успокоювався, не кричав уже та нагло задержав коні.

— Та якого дідька болиш, ти стара корсо, хрупаєш у кождім замку, кривуле?

То він оглянувся позад себе та побачив попри борони довгу нитку червоної крови і сів.

— Скло залізло, маттері твої! тепер волочи, а ниви недоробленої не лишиш, хиба си розскочиш у кусні. А ти, небого ниво, малий спасибіг будеш мати з цеї старої крови, бо стара кров, як старий гній, ніц не родит; мені утрата, а тобі ніякого зиску.

Криваючи він випряг коні, повів до воза та наклав перед них сіна.

— Ти, сонце, не захмурюйси на старого, шо за борзо робит полудне; старий не має чим ходити...

Він витяг з торби хліб, солонину та фляшку і вимивав рану горівкою; потім відірвав кавалок рукава, завив ногу і завязав мотузом від міха.

— Тепер або боли, або переставай, або як хочеш, а волочити таки будеш.

Напився горівки, взяв хліб, кусав його та на ново сердитий вигукував:

— Це хліб? ним лиш коня жидівского чисати, бо на добрім кони шкіру зідре. Приходя до мене роєм ті підкьопані [1]): Діду, — кажут — ми вам печи́ будемо, прати будемо, запишіт нам поля. — Ці подерті суки гадают, шо я їм поле тримав? Як умру, то най на моїм поли чічки ростут та най своїми маленькими головами кажут Отченаш за діда.

Зі злости шпурив хлібом далеко на рілю.

— Зуби здрігаютси від цего макуха; пиймо, Максимку, горівки, вона гладко йде...

— Мой, мовчи, не гавкай над мойов головов; кому взьивси співати? Оцему обдертому та обгризеному дідови? Лети собі гет до неба, скажи свому богови, шо най не посилає мені дурну птаху з співом, бо як він такий моцний, най мені пішле моїх синів. Бо ізза єго волі я лишивси сам на всі земли. Най твій бог співанками мене не гулит, забирайси!

І він кинув грудкою землі в жайворонка та жайворонок ще краще почав співати над його головою і не хотів летіти до Бога.

— Ти, пташку, ти ніц а ніц не розумієш. Як мій малий Іван вганяв за тобою, аби тебе ймити; як шукав твого гнізда по межах та грав на сопівці, то ти тогди, пташко, розумно робила, шос співала, так треба було робити. Твій спів і Іванова сопівка ішли низом, а поверх вас сонце і всі ви сипали божий глас і надо

[1]) Підтьопані.

мнов і над блискучими плугами і над всім миром веселим. А крізь сонце Бог, як крізь золоте сито, обсипав нас ясностев і вся земля і всі люди віблискували золотом. Так то сонце розчьинило весну на земли, як у великім кориті...

— А з того корита ми брали колачі, а колачі стояли перед музиками, а молоді в квітках любилиси і ішли до слюбу і котиласи весна, як море, як потопа; та тогди, пташко, твій спів спливав в моє серце, як різка вода в новий збанок...

— Ідиж собі, пташко, в ті краї, де ще колачів не забрали, а дітей не порізали.

Обома руками взяв він свою сиву голову тай схилився до землі.

— Стид тобі, сивий волосе, стидайси, шо приповідаєш та приспівуєш, як плаксива баба, бо нічо вже тобі на цім світі не поможе...

— Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені!? Не землю всю, але душу бим продав, абим кровавими ногами зайшов до вашого гробу. Господи, брешут золоті книги по церквах, що ти мав сина, брешут, шос мав! Ти свого воскресив, кажут. А я тобі не кажу: воскреси їх, я тобі кажу: покажи гроби, най я ляжу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів...

— Най тобі оца сина баня так потріскає, як моє серце...

— Та прийдіт котра до старого; ніби ви їх не обіймали моїх синів та не лягали

в білу постіль? Та вони були, як дуби кучеряві... Та принеси на руках байстрьитко, не встидайси, приходи. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байструкови порубає все полотно найтонше на пелінки. Бо ти ходиш без вінка та плачеш від наруги.

І дід здоймив обі руки вгору й кликав ними до цілого світа:

— Ходи, невісточко, ходи до тата, нам попа не треба!

Голосно заридав, приляг до землі і нею, як хустиною, обтирав сльози і почорнів. Та ще благав дальше:

— Або приходи хоть ти, коханко, без дитини та на твої шиї я вздрю єго руки, а на твоїх губах зачервоніют єго губи, а з твоїх очий, як з глібокої кирниці, я віловю єго очи і сховаю їх в моє серце, як у коробку. Я, як пес, занюхаю єго чупер на твої долоні... Коханко, приходи і ратуй старого.

— Ти ще є на світі, а їх нема жадного, то найдіт дорогу до мене та принесіт вість. Насипте студеної роси на мій сивий волос, бо він мене пече кождий, як розжарений дріт. Моя голова палитси від того вогню.

І рвав з голови сиве волосє та кидав на землю.

— Сиве волосє, пали землю, я не годен вже тебе двигати.

До решти обезсилений приляг до землі і лежав довго мовчки, а потім лагідно розказував:

— Послідний раз прийшов Андрій: він був у мене вчений. Тату, каже, тепер ідемо воювати за Україну. — За яку Україну? — А він підоймив шаблев груду землі тай каже: Оце Україна, а тут — і справив шаблев у груди — отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати. Дайте мені, каже, білу сорочку, дайте чистої води, абим обмивси тай бувайте здорові. — Як та єго шабля блиснула тай мене засліпила. Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і єго на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цу нашу землю, аби воріг з цего коріня її не віторгав у свій бік. — Добре, каже, тату, підемо оба. — Та як це стара вчула, то я зараз видів, шо смерть обвиласи коло неї білим рантухом. Я подавси до порога, бом чув, шо її очи віпали і покотилиси як мертве камінє по земли. Так мені здавалоси, але світло на її чолі вже погасло...

— А рано вони оба виходили, а стара сперласи на ворота та не говорила, але так здалека дивиласи, як з неба. А як я їх скидав на колії, том казав: Андрію, Іване, взад не йдіт, за мене памєтайте, бо я сам, ваша мама на воротях умерла...

До самого вечера Максим водив коні по ниві та не кричав уже, геть замовк. Діти, що вівці гнали; люде, що плугами попри нього дзвонили, з ляку не поздоровляли його. Замазаний грязюкою, обдертий, кривий, він неначе западався в землю.

*

Пізним вечером, як Максим пообходив корови та коні та подоїв вівці, увійшов до хати.

— Ти, небого, гет затихла, замертвіла, якби в тебе хто ніж упхав, не годнас слова сказати... Та я в тобі ще розгрібу трохи вогню...

Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. Потім прикляк до землі і молився:

— А ти, Мати Божа, будь мойов ґаздинев; ти з своїм сином по середині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох.

ВОЄННІ ШКОДИ

Сивий комісар вїздив в село форшпаном і дивувався, що воно ще стоїть чисте і біле.

— Цим мужикам, думав він, і чорт нічого не вдіє, а не то війна; жеруть як свині, та заливаються ромункою. Цікаво, чи підуть і кілько дадуть заробити. Я їх умію поскоботати...

Максим Онищук побачив від своєї хати пана та зараз забіг за вугол, аби скритися.

— Відки Польща тілько тих підпанків набрала! Возимо тай возимо тай перевозити не годні. Ліпше сховаюси, а жінка най каже, що я в млині. Вже мені боком лізе оту саранчу возити.

Старий Куфлюк вийшов аж за ворота, бо не мав коней і не боявся.

— Але годований як пацюк, всі богачі повтікають в хащу, аби не йти на форшпан.

Стара Варвара сказала славайсу і шептала:

— Це якес старе дупло, не буде ландувати ночами з поліцайом та хапати молодиці за підтичку...

Отець парох як лошак побіг до хати, аби комісар його не запримітив.

— Моя пані, лихо вже знов наднесло якогось урядника в село, припрячте в покою та готовте ліпший обід.

— Вже ті ляшки мають добрий апетит...

Учитель низько поклонився комісареві і сказав „падам до нуг", бо не боявся, щоби пан комісар загостив до нього.

Коло громадської канцелярії війт з байратом очікували комісаря. Війт каже:

— Люде добрі, я цему не вітримаю, стара від хати відгонит, а діти голюкают, як на пса. Нема спокою ні в день, ні в ночи. Давай їм їсти, давай горівки; ходи з ними по селі за бунтівниками; шукай ґверів, шукай листів з Відні, розкопуй землю та шукай зради на Польщу. В зимі двері не запираютси так, що стара замерзає на печи. Пошукайте собі другого війта, бо я довше не годен цей тягар двигати. От, видите вже їде; бодай єго шлях трафив!

— Війте, а де люде? Яж розказував вам, щоби всі зійшлися коло канцелярії.

— Я через десятників розказав людім приходити, може ще посходєтси.

— Мужик все дурний: як платити, то він хапає книжку зпід сволока, ховає в пазуху та днями вичікує, аби податок заплатити; а як гроші брати, то мужик на печи. Ій, чорт вас бери, менче буду роботи мати, а пенсія одна.

— Прошу пана, вже ми набралиси, аж занести не можемо...

— Не перечу вам, ґаздо, що за Австрії так було, але в нас буде інакше.

— Дай Боже...

— Війте, ідіть ви перші списувати воєнні шкоди; хто не прийде, сам собі буде винен.

— Називаєтеся?

— Михайло Вахнюк.

— Кілько моргів?

— Які там морґи, діти розібрали...

— Але кілько ви обробляєте?

— Може десят, може більше, може менче.

— Пишім дванацять.

— Кілько нема.

— То пишім одинацять.

— Та най буде...

— Які шкоди воєнні?

— Та які шкоди, ніби мені хто шкоду верне? пусто говорити і писати...

— Ви того не розумієте, начальнику, Москалів ми під Варшавою збили на винне яблоко, з Відня і Пешту заберемо все золото, і золотом усі шкоди воєнні поплатимо.

— Бог би з вас говорив...

— Тепер ми ваші, а ви наші.

— О, то ще хто знає, як буде.

— Польща буде, а ви, як маєте розум, то наберіть золота від Мадярів, від Німців та від Москалів, тай жийте в добрі під Польщею, а своїх бунтівників гоніть з села. Ну, начальнику, яка шкода?

— Та пара коний, та віз ще на початку війни Австрияки взяли, коні з возом тисячу корон. Москалі взяли корову і телицю; за обоє рахую вісімсот корон.

— Що ще?

— Ще Мадяри зарабували два пацюки, що варті триста корон.

— І ще що?

— Де я все годен нагадати, тай нащо згадувати лихе; добре, що минуло.

— Ні, все списуйте, ми все заплатимо.

— Та брали подушки, та верені, та ціле сало вхопили, та сани, та дрова зпід хати; де я все то годен збагнути?

— Отже видите, ваша шкода разом, пане Вахнюку, виносить дві тисячі шістьсот золотих корон, а перемініть на марки, то маєте чим жити до кінця віку.

— Ей, пане, Бог ті корони буде рахувати, а марок мені не треба.

— То подаруйте мені цю шкоду, я вам зараз дам тисячу корон

— Що буду дарувати більшим панам від мене.

Байрати так само нерадо списували шкоди, а люде, які вже посходилися, перераховували війтові золоті корони на марки і не одному ставало жаль, що не мав ніякої шкоди. Та як жид Кальман цілу годину диктував свої втрати, не поминаючи найменшої кришки, то мужики загомоніли.

— О, паршивий нарахував аж три тисячі золотих корон, а кривий Дмитро весь маєток єму в себе преховав і дивіт, кілько грошей набере.

— Я в Карпатах їв два місяці сиру бараболю, стратив коні і віз, ледви добивси до дому і пів року відлежьив, та аби я нічого не мав...

Поки говорили, а врешті розбіглися по селі кликати свояків і сусідів, аби не втратили золотих корон. За годину ціле село стояло на вигоні. Комісар так до них сказав:

— Бачу, люде, що ваше село розумне і всі шкоди вам попишу, але піду їсти, бо я голоден.

І разом з війтом та радними пішли до Кальмана, там довго перекушували і повиходили червоні, як раки. Радний Корч уже знав, що комісареві треба румунки, масла, курий та яєць. За те, що людей о цих потребах комісаря повідомить, радний Корч мав дістати відшкодування воєнне найдальше за місяць. І заки пан писав у канцелярії, то жінки до комори комісаря назносили всілякого добра, а чоловіки в рукавах таскали румунку. Поліцай і Корч незабавки також почервоніли, так само їх кревні. Цілий вигін зворушився, звеселився, і любо гуторив аж до опівночі, поки комісар писав шкоду. Радний Корч був того переконання, що курий і яєць забогато для комісаря, а особливо забогато румунки.

В опівночі мужики, як бжоли матку, обступили пана та відпроваджували до Кальмана на вечеру. На зорях висадили комісаря на форшпан, обложили курми, яйцями і румункою і так, бажаючи йому та Миколаєві щасливої дороги, вернули веселі до дому.

У Кальмана лишився лишень Свіц. До сходу сонця гукав пяний:

— Най тих Москалів шлях трафит, що мене не обрабували!

А Николай добрими кіньми, як переїздив через хащу, то на него і комісаря напали парубки, забрали всі дари, а їх попарили. Коням дали по доброму батогові, і аж під містом пан і Николай отямилися та обтирали кров з лиця: Николай рукавом, а комісар хустинкою.

— А то хами здеморалізовані, а то бидло, вони гадають дістати відшкодування? чорта в зуби!

І так було.

MORITURI

Присвячую Володимирові Дорошенкові

Ще до сходу сонця сходилися вони до голяря Тимка що неділі і свята, аби голитися і підстригати чупер. Приносили з дому то хліб, то солонину, то інший харч, а грошей ніколи. Їх було вже небагато в селі, що держалися Тимка, бо одні повмирали, а другі пропали на війні. Але від трицяти літ вони привикли мати оцей схід і не покидали його.

*

— Кобисте не курили такі тютюни, що я гину від них, та не рзали, як коні, бо я глухну.

— Сиди, Насте, тихо, а глуха — то ти давно.

— Як не глухнути в такім млині, стидайтеси, старі пайташі.

— Та чого ви слухаєте музику з беззубого гребіня? — каже Тимко.

— О, якого ґазду маю, видите ступня! і він ще такий храпливий та слинавий...

— Ти питлюєш язиком, як у млині...

— Тьфу на тебе, старий.

— Вонаби ще хотіла так, як давно, аби її попліскувати по мнєкім, але, небого, вибачай, мнєкого вже давно нема.

— І це ти таке в неділю говориш, окаяннику, таже сегодни-завтра до дучі маєш забиратиси...

— Най і до дучі, а таки старих бабів не буду плескати.

Регіт, сміх, Настин кашель.

*

— Тимку, бери, мой, кліщі та тягни зуб, та я цеї ночи по стінах дравси.

— Котрий зуб?

— Та на, дивиси.

Василь розняв рот і показав цілий ряд білих зубів.

— Та який дідько з зубами, з твоїми? Зуби такі, що залізо перекусиш.

— А я негоден вітримати.

— Я, небоже, не буду до служби Божої тєгнути.

Терпи, як можеш до після Служби, бо я тепер кров не буду пускати.

— І-і, кілько ти нам крови вже пустив перед Службою з бороди та лица.

— То нехотічи, а це інше.

— Васи, а пробуй горівки.

— Сходили діти ціле село тай нема.

— Нешті румунешті.

— А я зараз найду, але аж на кінци села.

— А кілько нас є?

Порахували.

— Літерку як купиш, тай буде.

Всі шукали грошей, поволи, ніби невдоволені, але раді, що буде забава.

*

— Розробляйте мило, котрі голитеси, а котрі стрижитеси, то сідайте, бо сонце сходит.

— Тимку, небоже, ти тримай вже трафіку з папірками, бо як котрий віде з твоїх рук, то мусит цілу книжечку віліпити, аби кров з него не зійшла.

— Та в тебе, Николо, така тверда борода, що я боршеби дику свиню віголив та пустив до церкви, ніж тебе.

— Тобі все недогода, а на Юрка нарікаєш, що має мнєкий волос.

— Бо також пустий волос, такий як у дівки межи пахами... Мині вже рука дрожит, я не знаю, як я вас доголю до кінца а як ще котрий з вас вівернете ратиці, то таки не знаю, як єго на лаву покласти.

Сонце вже добре зійшло, як Тимкові гості сиділи обліплені паперцями та чекали на горівку.

Микита врешті прийшов з фляшкою і, заки ще обголився, то на столі була горівка і накроєний хліб з чосником.

*

— Пиймо, брьи, бо гони наші короткі! що будемо собі жалувати?

— Та нам коби цеї нехтолиці хто доносив, то щебисмо дубали поволи. Війта вже не кладемо, ради не вібираємо, послів не посилаємо.

— Все перейшло на читальню, там тепер рєд.

— От, рєд, дівки перебираютси на парубків, парубки на дівок, обіймаютси без встиду та сорому, весіля справлєют та берут гроші за білєта.

— Така тепер у них настала забава, але вони мают розум, не бійси, молоді, світом бували, Польщі ані-ані не хотьи, а панцкі ґрунти хотьи розділити.

— Бігме добре, ніц не кажіт, тепер з цев Польщев ніхто негоден вітримати: і маєткове і доходове і ґрунтове і від псів і від гноївки... але де що на світі є!

— Та коби могли вібороти! от дай Боже здоровлє, Насте, тай не кричи на нас, бо небого, вжем на розході.

— Та що я вам кажу, дай Боже і вам здоровля, лиш не загрійте голови, як котрих зелених свєт: люди йдут до церкви, село обмаєне, а ви лежите, як дубє під любистком...

— Тогди був ґелт, де ті часи?...

Довго ще балакали і Василеві на хорий зуб оставили зо два килішки.

— Та йдіт вже до дому, та коли вас жінки зберут до церкви, і коли я вімету оте волосє, кінцкі гриви з білих коней...

І вони виходили з хати зі спеченими обличчами, які сонце довгі роки пражило; воно й тепер зараз увіссалося в них, тай вони його несли до своїх домів.

*

— Зараз буде біда, — казав Никола Максимові.

— Та яка біда, а дітем від тебе зась!

— Та дітем зась, але стара. Вже чікає, аж очи відивила, аби мене чісати.

— Сам си чіши.

— А дежби вона дала, вона ціпко любит полюванє робити в чупрі, та зараз занюхає, шом пив горівку. Тай казанє: не маєш стиду, старий, ні від сонца, ні від людий.

— То сховайси дес у стодолі.

— То пропало, вонаби мене з гребенем шукала до завтра...

ДІД ГРИЦЬ

Я поїхав відвідати мойого старого приятеля Гриця. Він давно оглух і тяжко з ним перебалакувати. В руках мав зелену галузку, а коло нього на траві сидів його невеликий внук.

— В добрий час ви приїхали; я переродився на молодого, лиш не знаю, чи на дитину зійду, чи на стару голову стиду наберу. Чую тоту музику, як моя стара йшла за мене, дуже бистрі голоси позалітали в уха. До тепер були, як оловом залляті. Мука бути глухому, слова вянут на язиці, а стара лиш посмішковуєтси з мене та пищит, як сойка в самі вуха: А, нема вже як вічів слухати та з престолів самому до них говорити. Мині з жьилю за люцким словом нераз хотілоси дати себе замурувати. Гірко воно, як живе ще тіло обростає коров та стає стовпом.

— Приходитси сидіти в свої душі, як у завалені хаті, де всьо розбите і понівечене. Дес як з мраки, як з мокрого попелу таскати свій розбитий маєток та від спузи обтирати руки. Рідні діти такі, як чужі, я забув, що вони були малими.

— — — — — — — — — — —

— Давно дуже, як нас у місті, самих господарів багато зібралоси з Черемша, знад Прута і знад Дністра, як привезли хлопців до

школи. Вони такі тихонькі на міськім ринку, як риба розкидана по дорозі; гинут тікати в зелене поле. Мами сидят на возах, плачут та потихо проклинают наших дорадників, а ми, батьки, радуємоси: та доки, кажемо, будемо дурні та панам служити будемо, поки діти не вівчимо, а тоді і панів понагодимо. А гет потім, як діти в школах попідростали, то ми, самі дужі господарі гомоніли коло них як бжоли коло цвіту.

— І той жьиль, коли я, як замурований цементом, попав у глибоку пивницу, зробив із мене такого, що зачьив забувати то, що мене в житю все радувало. Як я кілька день тому почув у собі нову силу, то Господи, відий все сонце, яке я двигав на собі три покоління, воскресло в мині, всі пшениці, шом вікосив, ще немолочені. Тепер я богач, ще погудую цілу Україну. Всі морози, що підо мнов жили віки, тепер мене кладут на ноги. Іду ніби до дітей, стара напхала в торбу всілячини: і цего їм і того їм, не жалує мене, сідлає як коня. А я замітілями та бурею йду радий, веселий, бо на переді діти, а на заді біла хата.

— А що вони здорові, ростут, вчутси.

— Відпочиваю по дорозі, як дуб міцно закорінований у земли, а галузє під небесами, в школі. Тепер я віджив і щем дужий, похожу ще по свої дорозі, бо маю доброї, ласкавої душі в собі повну пазуху.

— — — — — — — — — — —

— Гей, як вони всі покінчили школи — тоті наші діти, та як пристали до нас, як ми збилиси до них до купи! Де, моспане, тут вже шандарям дати раду. Сунемо за дітьми тисячами, моцні та розумні. Свої на переді. Встає Франко з таким ясним чолом, як сонце, спокійно вчит нас, бо він все знає. Приповідає нам, що як кождий з нас посидит у кримінаді за мужицку справу, то вже ніколи нічого боятиси не буде... А Павлик ледве дише, розповідає завзято тонким голосом — гет ніби без надії — про нашу нужду, а там ззаду, від дверей крикливий Трильовський в биндах, як дівка, та все сварит, а молоді через це все блище тиснутси до него. Одно слово: земля по містах дудніла під нами і неоден панцкий вугол утік із свого гнізда.

— — — — — — — — — — —

А як Франко приїхав до мене з молодими ночувати, то жінка, хот як вічів не любила, але не торкотіла на мене в малі хаті, бо виділа, що наші молоді вчені були коло него такі щасливі і ясні, якби він кождому поклав золоте колісце на голову. А я приперси до ясеня в саду тай кажу: Господи, ти звеселив світ свій цими звіздами, а нас бідних мужиків звеселив ти Франком. Будеш мати молитву мою за него щодня.

— А в хат я єму схазав: Мині непись-менному ваше письмо одно за другим сини читают, старе і нове. Коби вам Бог тільки сили дав, абисте відшукали всі наші письма,

з землі, з старих монастирів і ті, що замуровані в панцких палатах. Та нагадуйте і нас, хоть по трохи. На другий день я віз єго до колії та здибав якогось пана кіньми, як змиями, але я з дороги не звернув і капелюха не здоймив. Небоже дідичу, я ще не такого пана везу, як ти.

— — — — — — — — — — —

— Ми росли, діти наші множилиси, всі одного духа, та війна багато їх поклала в сиру землю, а всі, що лишилиси, яких ми вігодували і що їх Франко навчив, зробили одну коменду українську, а комендa, каже, має бути Україна. Хто цего часу в нас не видів, тому Бог, видко, ласки не вділив.

— Внуки пішли, а я ще і внуку відпровадив, аби в шпиталях ходила за хорими. Ані одно не вернуло. Стара здуріла, мене лихословила, Україну проклинала. Ходив ти, каже, ціле житє по вічах тай діти заказив тай пустив їх стрімголов. А діти нібито нічого не кажуть, обминають, що я кости їх дітий порозкидав по всему світу.

— Я вже був і злагодивси йти за внуками, та Поляки ймили на граници, та притащили до дому. Довгі роки сидів я поза вуглами хати та не смів до неї ввійти їсти; зробив собі постіль між худобою, та там перебував і літо і зиму. Я оглух, осліп, їсти не їв, хиба барабольку і трохи води. Так мене світ минав і мої діти.

— Та найгірші ті наші що пішли на службу. Бо як приходит польский жандар, та гонит сина на форшпан, то я беру батіг і сідаю, абим лиш знав, куди їхати.

— А що, старий, де ваша Україна, а кілько моргів поля ти хотів від пана, а яким міністром мав бути твій внук?

— Глухий, кажу, не чую нічо. — То вожу, або дівки з ними, або вулицями смітє закіскую і роблю службу. Але ті наші, що пішли на чужу службу, ніби від мене відвертаютси, ніби не пізнают, ходят сараки, як песики, що їх ґазда пустив у чисте поле. — Але одна молода професорка таки мене пізнала. Не плаче, не заводит. — Діду Грицю, що буду робити, мій преложоний хоче, абим пристала на єго віру. — Небого, кажу, не йди до них в гості, як вони твоєю вірою гидують, сиди в свої хаті, та їж чорний хліб.

— — — — — — — — — — —

— А до вас тепер я маю велику просьбу. Чи я такий здоровий буду довго, чи коротко, бо я відродивси... Але як умру, то зараз приїдьте до мене, бо боюси, що як вже буде по мині, то мої діти пообдирают стіни, та Шевченка, та Франка, та всіх наших, вони повикидают на під. Вони їм діти помордували, вони на них дивитиси не годні, а як я вже буду лежати в деревиці, то запитайте при людях моїх дітей, чи вони мої ці образи будут в хаті так шьинувати як я, чи пообертают лицем до стіни, аби приподобатиси

екзекуторам та жандарам. Цей малий внук, вінби ще пошьинував моїх приятелів, але де йому ще до сили.

— То як мої діти не схотілиби пошьинувати моїх святих, то купіт шкірєну шкатулу та покладьте їх мені на груди. Кажут, що шкіра не гниє віками. — Та ще одну просьбу маю. Лишаю букату поля, на кого вже ви тепер скажете, аби, як будут згортати кістки наших стрільців у купи, то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях зацвите наша земля. А до похорону я маю все злагоджене, ані одного цвяха дітям не треба постарати.

*

На другий день ранісенько прийшов посланець, що дід Гриць, як я відїхав, казав собі малому внуці заграти на сопілку, напився молока, жартував їдко зі своєю бабою, убрався в білу сорочку, засвітив свічку в руках, ляг на постіль і зараз сконав.

Накладом Видавництва „Громада“

вийшли до цеї пори слідуючі книжки:

	Зол.
1. Калєндар „Громада“ на р. 1923 . .	0·30
2. *Лесь Мартович.* Не-читальник . .	0·60
3. *Лесь Мартович.* Хитрий Панько . .	0·60
4. *Лесь Мартович.* Стрибожий дарунок	0·60
5. *Лесь Мартович.* Оповідання (повне вид.)	1·50
6. *Гр. Наш.* Селянство і соціялізм .	0·10
7. Калєндар „Громада “ на р. 1924 .	0·80
8. *К. Коберський.* Укр. народництво по обох боках Збруча	1·95
9. *І. Шимонович.* Зелений Клин . .	0·80
10. *В. Дорошенко.* Іван Франко . . .	0·40
11. Калєндар „Громада“ на р. 1926 .	1·80
12. *Василь Стефаник.* Земля	3·00

ВИДАВНИЦТВО
ГРОМАДА